

Partinės bausmės Sovietų Lietuvoje (XX a. penktasis–septintasis dešimtmečiai): tarp klientelizmo ir kolektyvizmo

Straipsnyje nagrinėjama asmeninių ryšių svarba siekiant išvengti partinių bausmių arba sušvelninti jų poveikį. Partinės bausmės, jų sistema ir taikymas yra įdomus, plačiai nenagrinėtas tyrimo objektas. Analizuojant empirinę medžiagą matyti, kad nuobaudų sistema buvo taikoma nevienodai, bausmės už tuos pačius nusižengimus gerokai skyrėsi arba iš viso buvo neskiriamos. Tai skatina ieškoti šio reiškinių priežasčių ir ribų, kur baigiasi partinio mechanizmo poveikis ir pradeda vaidinti svarbų vaidmenį asmenų tarpusavio santykiai, nulemti klientelizmo ar nomenklatūros kolektyvizmo jausmo.

ĮVADAS

Vienas iš partinio drausminimo būdų Sovietų Sąjungoje buvo partinės bausmės. Jos būdavo gana veiksmingos ir komunistų partijos nariai jų bijodavo, bet nemažai faktų liudija, kad, padedant globėjams ir užtarėjams, partinių bausmių buvo galima išvengti arba bent sušvelninti jų poveikį. Tai vienas iš atvejų, kur Sovietų Sąjungoje asmeniniai ryšiai ir kolektyvinė priedanga (angl. *cover up*) neleido veikti numatytai sistemai ir tarnavo pavienių asmenų interesams.

Partinių bausmių vieta sovietinėje sistemoje, jų poveikis nėra plačiai ištirti. Šių bausmių vietą ir reikšmę pramonės valdyme tyrinėjo Saulius Grybkauskas. Jis nustatė, kad teisė skirti įmonių vadovams partines nuobaudas

padėjo Sovietų Lietuvos valdantiesiems įgyvendinti savo interesus. Bausmės, skiriamos ne tik už gamybinius, bet ir už ideologinius prasižengimus, praeities gyvenimo faktų nuslėpimą, menkino administracinį įmonių vadovų veiksmingumą ir buvo gana reikšmingas kontrolės svertas¹. Itin svarbūs čia buvo įmonės vadovo ir respublikinės ar miesto partinės valdžios santykiai, nes nesutariant su ja menkiausi prasižengimai galėjo tapti pagrindu būti nubaustam, kaip kad S. Grybkausko nurodytu atveju buvo pasielgta su Vilniaus radijo matavimo prietaisų gamyklos direktoriumi Oktiabriu Burdenka, kuris ne visada paisė respublikinės valdžios nuomonės².

Galimas ir atvirkštinis variantas: simpatijos, artimi ryšiai kartais padėdavo bausmių išvengti, jas sušvelninti. Nepavykus to padaryti (taip dažnai nutikdavo stalininiu laikotarpiu), bet turint paramą, buvo galima gana greitai, tarpininkaujama partinės vadovybės, bausmę panaikinti. Tai liudija nemažai pavyzdžių iš laikotarpio po Antrojo pasaulinio karo, kurie toliau aptariami siekiant parodyti, kaip asmeninės pažintys ar kolektyvinis solidarumas trukdė veikti partinei sistemai, t. y. kaip baustini veikėjai pasinaudodami asmeniniais svertais išvengdavo bausmės arba sušvelnindavo jos poveikį. Svarbu ir šiuos pavyzdžius tipizuoti, nustatyti, ar nagrinėjamus atvejus galima sieti su klientelizmu, ar galbūt taikyti kitą koncepciją, o gal jie išvis nesusiję su klientelizmu ir buvo normalus partinio veikimo mechanizmas.

Kitaip nei menka šio tyrimo istoriografinė bazė, šaltinių gana gausu. Bene svarbiausias – į kadru, t. y. nomenklatūros, sąrašus įrašytų darbuotojų asmens bylos, saugomos Lietuvos ypatingajame archyve. Šiose bylose esanti asmeninė informacija, surašyta anketose, taip pat autobiografijos, charakteristikos, įvairūs priėmimo į darbą ar atleidimo iš jo dokumentai, susijusios iškarpos iš spaudos, o svarbiausia – įvairūs skundai ir jų patikrinimo dokumentai ir yra pagrindinė šio straipsnio šaltinių bazė. Tiesa, bylos nėra išsamios, nes ne visi skundai, jų patikrinimo ir kiti kompromituojantys dokumentai atsidurdavo ir išlikdavo asmens bylose. Pavyzdžiui, 1961 m. tuometinis partijos Vilniaus m. pirmasis sekretorius Feliksas Bieliauskas buvo supeiktas už tai, kad pasistatė namą Turniškėse. Šis jo poelgis apsvarstytas LKP CK biure, bet asmens byloje informacijos apie tai nėra. Panašių atvejų yra ir daugiau, tad būtina žvelgti į bendrą partijos dokumentų kompleksą ir ypač į susirašinėjimą su Maskva, t. y. raštus, siųstus SSKP CK, kuriuose atsispindi ne tik deklaratyvioji partijos gyvenimo pusė, bet ir įvairūs su darbuotojais, jų veikla susiję epizodai.

Straipsnyje daugiausia remiamasi archyviniais šaltiniais, bet svarbus šaltinis yra ir to meto spauda bei atsiminimai. Memuaristika padeda pažvelgti į įvykių užkulisius jų dalyvių akimis. Tačiau atsiminimų žanras neretai atspindi atsiminimų rašymo metu vyravusias mintis, įvykių vertinimą ir nuotaikas, o ne aprašo autentišką patirtį. Tai nereiškia, kad atsiminimai yra prastas šaltinis, tiesiog jie turėtų būti naudojami ne tiek įvykiams rekonstruoti, kiek atminties ar savivokos pokyčių studijoms. Šiame straipsnyje pasitelkiami Juozo Grigalavičiaus dar sovietmečiu rašyti atsiminimai, paskelbti tik 1991 m.³ Juose autorius atpasakoja savo vadovauto LKP(b) Kauno m. komiteto patik-

rinimo, taip pat LKP(b) CK biuro posėdžio užkulisius, kas padeda susidaryti vaizdą apie galios pasiskirstymo svarbą Sovietų Lietuvos nomenklatūroje.

Pagrindinė to meto žiniasklaida buvo partijos žiniasklaida (savo laikraščius formaliai turėjo ir vyriausybė, profesinės sąjungos, armija ir t. t.), o ji rašydavo, kas reikalinga. Nors dabar tai atrodo ribojantis veiksnys, vis dėlto spaudoje galima rasti straipsnių apie prasižengusius partijos narius arba apie partijos komitetų patikrinimus. Tokie straipsniai demonstratyviai siekė parodyti, kad partija neva nesitaiksto su korupcija, savivale ir neūkiškumu. Paremti partinių patikrinimų dokumentais, šie straipsniai gana išsamūs, nors jais tebuvo kuriama skaidrumo migla.

PARTINĖS BAISMĖS – TARP KLIENTELIZMO IR KOLEKTYVIZMO

Sovietologai dar XX a. septintajame–aštuntajame dešimtmetyje pastebėjo asmeninių ryšių ir patronažo svarbą Sovietų Sąjungos politiniame gyvenime. Nuo monolitinės, visa apimančios partijos vaizdinio pereita prie interesų grupių, savotiškų pliuralistinės politikos apraiškų paieškų. Pasirodė darbų, kuriuose tiriami SSKP Centro komiteto Politinio biuro ar viso SSKP Centro komiteto narių ryšiai. Politinėje arenoje Sovietų Sąjungą ėmus vadinti blogio imperija, mokslinėje literatūroje pradėtas vartoti neotradicionalizmo terminas, apibūdinantis SSRS kaip vis dar priklausomą nuo tradicinės visuomenės būdingų patrimoninių santykių.

Kai kurie tyrėjai pasitelkė politikos mokslo suformuluotą klientelizmo teoriją. Klientelizmas apibūdina globa ir protegavimu pagrįstus vertikalius santykius mainais į paramą, balsus, lojalumą ar panašias paslaugas. Tyrėjai tai vadina alpinizme vartojamu

terminu *seilschaften* (vok.), kai grupė virve susirišusių alpinistų kopia į viršų ir stipresnieji padeda silpnesniesiems: nukristi nuo kalvos neleidžia tiek pati virvė, tiek kitų alpinistų pagalba⁴.

Politikoje tokios virvės (arba, kalbant be metaforų, ryšiai) nematomos. Klienteliniai santykiai yra neformalūs. Viena vertus, jie grįsti tarpusavio parama, lojalumu, protegavimu, antra vertus, užtikrina tarpusavio sąveikos, solidarumo ir lojalumo pažadą. Tai gana stiprūs, pasitikėjimu paremti tarpusavio įsipareigojimai. Tačiau jie nėra teisiniai, nėra apibrėžti jokios sutarties ir remiasi neformaliu abipusiu supratimu; šie santykiai pasirenkami ir nutraukiami savanoriškai. Bene svarbiausia, kad tarp patrono ir kliento yra didelė nelygybė, t. y. juos skiria didelis galios skirtumas, kuriam išnykus išnyksta ir patrono ryšys su klientu – jis virsta dviejų lygių žmonių ryšiu (sąjunga). Tad lyderį, patroną, su jo sekėju, klientu, sieja per tam tikrą laiką susiformuojantis abipusės naudos ryšys, kuris pasireiškia tuo, kad patronas klientui kartu ir duoda, ir pats tikisi iš jo gauti⁵. Sujungę šias charakteristikas gauname paradoksą: viena vertus – nelygias patrono ir kliento galias, antra vertus – didelį tarpusavio pasitikėjimą ir solidarumą⁶.

Sovietologas Harry T. Rigby pažymi, kad patronas ir klientas nebūtinai susiję stipriais asmeniniais ryšiais, kitaip tariant, asmenis gali sieti patrono ir kliento santykiai, net jeigu jie nėra draugai, nes juos pirmiausia jungia tarpusavio naudos principas⁷. Santykius, kuriuose šis principas neveikia, t. y. galios hierarchijoje aukštesnis asmuo remia hierarchijoje žemiau esantį žmogų, mainais nereikalaudamas paramos ar lojalumo, galima įvardyti kaip favoritistinius. Tokių santykių modelį dažniau plėtoja ne pavieniai asmenys su kitais pavieniais asmenimis, bet institucija ar neformali grupė su kita grupe. Pavyzdžiui, Sovietų Lietuvoje buvę tarpuka-

rio komunistai pagrindininkai rėmė raudonuosius partizanus, demobilizuotus, ypač iš 16-osios lietuviškosios divizijos, sovietinius karius ir sribus kaip lojalias ir pasižymėjusias grupes. Tokią tendenciją galima sieti ir su bendru bolševikų favoritizmu proletariatui ar neturtingiems valstiečiams – jiems buvo sudaromos sąlygos mokytis ir siekti karjeros. Dera nepamiršti ir buvusio nereto tarp nomenklatūros veikėjų paprasto viršininko ir pavaldinio santykio.

Tarpusavio nauda neatsiejama ir nuo tarpusavio atsakomybės, pereinančios į kolektyvinę atsakomybę: patrono – savo klientams, viršininko – pavaldiniams ir atvirkščiai. Tokia kolektyvinė atsakomybė, pasitelkus Rusijos imperijos teisės terminą ir principą, pagal kurį buvo renkami mokesčiai, rusiškai dar vadinama *krugovaja poruka* (круговая порука). Alena Ledeneva, kuri išsamiai tyrė šį principą, teigia, kad *krugovaja poruka* apibūdina situaciją, kai visi tam tikros grupės nariai yra atsakingi už individualius kiekvieno jų veiksmus, o kiekvienas narys – už savo grupės kaip visumos veiksmus⁸. Šis principas gali būti suvokiamas ir kaip kolektyvo savisaugos mechanizmas (tokiu jį laiko ir Olegas Chlevniukas⁹), kai grupės nariai pridengia (*cover up*) vienas kitą, ir kaip klanų veiklos santykių modelis. Su tuo sutinka ir A. Ledeneva – ji teigia, kad „*krugovaja poruka* apibūdina asmens kaip didesnio socialinio darinio (grupės, tinklo, šeimos ar klan) nario, o ne kaip izoliuoto individo, vedamo savo interesų, elgesio modelį arba santykius“¹⁰. Aiškindama šio reiškimo ištakas, ji teigia, kad Rusijoje senovėje kaip tik klanai, o ne atskiri asmenys buvo suvokiami kaip teisės subjektas, tad buvo taikomas kolektyvinės atsakomybės principas visam klanui, o šis savo ruožtu prižiūrėjo atskirus narius. Ji tvirtina, kad nors mokesčių surinkimo ir panašiais atvejais bendruomenėse egzistavo

kolektyvinės atsakomybės principas, tam tikri bendruomenės nariai, lyderiai, veikė kaip bendruomenės ir valdžios jungtis, tad jeigu buvo nevykdomi įsipareigojimai, pavyzdžiui, nesurenkami mokesčiai, baudžiami buvo kaip tik jie, dažniausiai kaimo seniūnai¹¹.

Sovietikos tyrėjai pažymi, kad nors *krugovaja poruka* modelis siekiant išvengti partinių bausmių, jas sušvelninti arba užgniaužti kritiką turėjo didelę reikšmę, bet svarbiau buvo ne šio modelio kolektyvinės atsakomybės principas, o grupės narių vienas kito pridengimas (*cover up*), ypač turint omenyje kriminalinius ar panašius nusikaltimus. Kaip teigia A. Ledeneva, visi turėjo užtarėjų aukštesniuose postuose, bet svarbiausia buvo neprarasti sveikos nuovokos, kiek galima nusižengti¹².

Krugovaja poruka modelis reiškia tam tikros grupės, šiuo atveju – Sovietų Lietuvos nomenklatūros, susitelkimą prieš galimą Maskvos ar vietinių rusakalbių kišimąsi ir bendrą siekį išlaikyti pozicijas pasitelkus kolektyvinę priedangą. Tačiau taip galėtume kalbėti tik jei kiekvienu atveju, kai lietuviškosios nomenklatūros atstovas patenka į bėdą, būtų buvę stengiamasi jam pagelbėti ir tai būtų buvę daroma sistemingai, bet iš toliau nagrinėjamų pavyzdžių matyti, kad sistemingumo nebuvo. Pasitaikydavo įvairių reakcijų į tokią pat nusižengimą ar tokią pat kompromituojančią medžiagą, kas leidžia kalbėti apie kiek glaudesnę, nei vien *krugovaja poruka* nulemtas, savitarpio solidarumą ir kolektyvinę priedangą.

Apskritai *krugovaja poruka* yra ganėtinai abstrakti sąvoka. Visą kolektyvinę priedangą ar paramą sudėjus į šį vieną modelį, galima sukurti ir dar didesnę abstrakciją – visų komunistų partijos narių (vadinamųjų partokratų) kolektyvizmo jausmą. Sovietologas Charlesas Schwarzas aptarė ir išskyrė neoficialią, operacinę, ideologiją arba taisykles, pagal kurias buvo veikia-

ma Sovietų Sąjungoje. Anot vienos iš jų, partijos interesai yra aukščiau už teisinius interesus, tad joks partijos narys negali būti patrauktas baudžiamojon atsakomybėn be kurio nors lygio partijos komiteto pritirimo. Taip suformuojamas visų partijos narių kolektyvizmas, sudarantis sąlygas prasi-kaltusiems partijos nariams turint paramą išvengti baudmės¹³. Tačiau partijos aparate, įvairių lygių komitetuose buvo nemažai konkurencijos, tad apie visų partokratų kolektyvizmą galima kalbėti tik abstrakčiai, kaip apie socialinės grupės savivoką, bet ne kaip konkrečią paramą.

Tad matydami, kad sistemingų kolektyvinės priedangos veiksmų nebuvo, o kartu turėdami prieš akis nesistemingus klientelizmo atvejus, galime kalbėti, kad Sovietų Lietuvos partinis elitas ir žemesnioji nomenklatūra balansavo tarp kolektyvinių ir asmeninių interesų, daugiau naudos išpešdama iš pastarųjų.

PARTINĖS BAUSMĖS IR INSTITUCINIS ASPEKTAS

Akivaizdu, kad partinės baudmės buvo partijos vidaus suvaldymo įrankis. Tačiau partija buvo didelė ir hierarchiškai nevienalytė. Tad net ir skiriant partines nuobaudas buvo svarbus institucinis aspektas, tai yra kas skiria bausmę: Maskvos institucijos (SSKP CK, Partinės kontrolės komisija), LKP CK ar vietinis partijos komitetas. Tai priklausė nuo asmens, kuriam skiriama nuobauda, padėties nomenklatūros hierarchijoje ar jį į partiją priėmusios partinės organizacijos. Nuobaudą galėjo skirti ir partinės priežiūros institucija. Tokia buvo įkurta jau 1920 m. ir iš pradžių vadinosi RKP(b) Centrinės kontrolės komisija. 1934 m. įstaiga buvo pervadinta ir iki 1952 m. vadinosi Partinės kontrolės komisija prie VKP(b) CK. Vėliau institucijos

pavadinimas keitėsi*, bet funkcijos išliko tokios pat – tarnybinio ir asmeninio partijos narių elgesio svarstymas ir bausmės už nusižengimus partijos įstatams skyrimas¹⁴.

Panaikinti nuobaudą galėjo nutarimą priėmusi institucija. Tad jeigu medžiaga patekdavo į partinės kontrolės (taip apibendrintai vadintos partinės kontrolės institucijos) rankas, buvo rengiamas patikrinimas ir sunku buvo tikėtis nuobaudos išvengti ar bausmę sušvelninti. Tai liudija tuometinio vidaus reikalų ministro Juozo (Josifo) Bartašiūno atvejis, kai partinė kontrolė gavo informacijos, kad LSSR vidaus reikalų ministerija neteisėtai įsigydavo ir išgertuvėms ar kitiems reikalams naudodavo spiritą. Po patikrinimo J. Bartašiūnui ir jo pavaduotojui buvo skirtos partinės nuobaudos – papeikimai¹⁵. Lygiai po metų tarpininkaujant LKP(b) CK bausmė J. Bartašiūnui buvo panaikinta.

Tačiau kai nusižengėlių svarstydavo vietos partijos komitetas, daugeliu atvejų būdavo sulaukiama švelnesnės bausmės. Pavyzdžiui, diskutuodami, kaip nubausti tuometinę partijos Šakių aps. komiteto pirmąją sekretorę Tatjaną Jančaitytę (smulkiau apie tai straipsnyje kalbama toliau), kai kurie LKP(b) CK biuro nariai (Kazimieras Liaudis, Mečislovas Gedvilas, J. Bartašiūnas) buvo linkę bausmę švelninti, motyvuodami tuo, kad ji ir partijos Šakių aps. komiteto antrasis sekretorius į apskaitą neįtrauktas lėšas naudojo ne savo, bet komiteto reikmėms, o liepti lėšas grąžinti reišė pripažinti, kad pinigai buvo pavogti¹⁶. Buvo išsakyta ir priešinga nuomonė. LKP(b) CK sekretorius kadrans Danijilas Šupikovas teigė, jog per švelni bausmė neleis suprasti, kad buvo pasielgta blogai¹⁷. Antanas Snieč-

kus šiuo klausimu nepasisakė, o švelnintojo vaidmenį prisiėmė M. Gedvilas. Jis manė, kad nutarimo projekte „parašyta kiek per aštriai, reikia sušvelninti remiantis tuo, ką gero abu padarė Šakių apkomui. Toks sprendimas būtinas.“¹⁸ Tolesnės diskusijos neužrašytos, Aleksandras Trofimovas tik perskaitė nutarimo projekto formuluotę („pareikšti papeikimą Jančaitytei įrašant į įskaitos kortelę, o Krimeznojui [antrajam sekretoriui. – M. Ė.] – griežtą papeikimą įrašant į įskaitos kortelę“¹⁹). Matyt, sutarta bausti ne taip griežtai, nes galutiniame nutarime nurodytos švelnesnės bausmės.

Labai svarbus partijos veiklos ir kartu partinės drausmės reguliavimo dokumentas buvo partijos įstatai. Tiriamuoju metu veikė 1934 m. priimti ir 1939 m. VKP(b) XVIII suvažiavime papildyti partijos įstatai, kurių lietuviška versija pasirodė 1940 m. Juose numatyta tokia partinių nuobaudų sistema: organizacijai – papeikimas arba perregistravimas (organizacijos paleidimas); atskiriems nariams – keli nevieši papeikimo būdai (įspėjimas, išbarimas ir pan.), viešas papeikimas, laikinas nušalinimas nuo pareigų, pašalinimas iš partijos, pašalinimas iš partijos pranešant saugumo ar teisėsaugos organams. Tačiau komunistų partijos įstatų redakcijoje, priimtoje 1952 m., skyriaus apie partines bausmes nebeliko. Joje apie nuobaudas pasakyta tik tiek, kad aukščiausia bausmė yra pašalinimas iš partijos, o už smulkesnius nusižengimus galima taikyti švelnesnes bausmes – viešą kritiką, papeikimą (toliau nekonkretinant pridėti žodžiai „ir taip toliau“). Taip pat galimas ir partijos nario perkėlimas į kandidatus, trunkantis iki vienerių metų.

* 1952–1962 m. institucija vadinosi Partinės kontrolės komitetas prie SSKP CK. Reformuojant valdymo aparatą jis buvo sujungtas su Valstybės kontrole ir tapo Partijos ir valstybės kontrolės komitetu prie SSKP CK ir SSRS MT. Nikitą Chruščiovą nušalinus nuo valdžios, buvo grąžintas senasis pavadinimas ir įstaiga iki 1990 m. veikė Partinės kontrolės komiteto prie SSKP CK pavadinimu. Tarp jos funkcijų buvo įvairių skundų nagrinėjimas ir komunistų baudimas, taip pat bausmių panaikinimas ir rehabilitavimas.

1961 m. SSKP XXII suvažiavime buvo priimta nauja partijos įstatų redakcija, kuri, pakeista ir papildyta (1966, 1971 ir 1986 m.), galiojo iki 1991 m. Joje partinės baudmės aptartos kiek smulkiau. Partijos narys galėjo būti baudžiamas vieša kritika, papeikimu arba griežtu papeikimu, taip pat papeikimu ir griežtu papeikimu įrašant į įskaitos kortelę ir pašalinimu iš partijos. Ypatingais atvejais buvo galima partijos narį iki vienerių metų perkelti į kandidatus. Tačiau esama ir keistų neatitikimų. Dar penktajame dešimtmetyje partijos nariams buvo skiriamos baudmės, kurios įstatuose atsirado daug vėliau. Pavyzdžiui, papeikimas įrašant į įskaitos kortelę kaip partinė baudmė numatytas tik 1961 m., bet praktikoje tokia baudmė buvo taikoma gerokai anksčiau – Sovietų Lietuvoje ji skirta dar 1946 m. Tai verčia daryti prielaidą, kad buvo vadovaujamosi kažkokiais kitais partijos tvarkos dokumentais arba praktika, kuria remiantis baudmės vėliau pateko ir į įstatus.

Skiriant partines nuobaudas itin svarbi buvo skundų praktika. Žmonės rašė laiškus, kuriuose nurodydavo įvairias problemas arba paprasčiausiai skųsdavo prasižengusius biurokratus. Pasitaikydavo ir vienų biurokratų skundų prieš kitus. Reaguojama į tai būdavo įvairiai. Vienais atvejais ant skundo buvo užrašoma „į bylą“ ir dokumentas atsidurdavo archyve, kitais atvejais dokumentas

buvo vizuojamas tiesioginiam viršininkui, o griežčiausia reakcija buvo faktų patikrinimas, kai į skundžiamą komitetą ar įstaigą atvykdavo tikrintojų brigada (pavyzdžiui, žr. dokumentą LKP(b) Kauno miesto komjaunimo komiteto pirmojo sekretoriaus Konstantino Gabdanko byloje²⁰).

Tokių laiškų sulaukdavo ir SSKP CK, taip pat aukšti sovietiniai veikėjai*, centriniai partiniai laikraščiai, iš regionų jie buvo siunčiami ir LKP(b) CK. Visi jie turėjo būti nagrinėjami, bet praktika buvo tokia, kad laišakai, atsiųsti į SSKP CK iš Lietuvos, būdavo grąžinami nagrinėti LKP(b) CK**, o čia, ėmus veikti kolektyvinės atsakomybės ar „šiukšlių nenešimo iš namų“ principui, skundai galėjo atsidurti archyve. Tai yra nagrinėjęs istorikas Vladimiras Kozlovas. Jis tokias praktikas taip pat siejo su *krugovaja poruka*. V. Kozlovas teisingai nurodė, kad Rusijos visuomenė, nemokėdama taikyti demokratinių kontrolės metodų, bandė biurokratus kontroliuoti skundais, tad biurokratai turėjo išmukti nuo jų gintis²¹. Tiesa, jei tokių skundų labai padaugėdavo (arba jei problemų dirbtinai pridarydavo vietoje esantys oponentai, pavyzdžiui, antrieji sekretoriai) ir jie Maskvos biurokratams nuolat keldavo susirūpinimą, centrinė valdžia galėjo pasinaudoti savo teise įsikišti. Panašiai įvyko 1950 m. Estijoje, kur, tiesa, skundų nebuvo

* Pavyzdžiui, 1952 m. sausio mėn. Josifui Stalinui buvo atsiųstas anoniminis laiškas iš Lietuvos. Jame išdėstytos problemos (banditizmas, įvairūs gandai ir pan.), su kuriomis esą Lietuvoje nekovojava, ir siūloma, kaip jas įveikti. Tarp kitų buvo ir siūlymas atlikti partinį valymą ir „išmesti užsisėdėjusius ir neveiksnius darbuotojus“. Žr. 1952 m. sausio 18 d. anoniminis laiškas J. Stalinui, Rusijos valstybinis socialinės politinės istorijos archyvas, f. 558, ap. 11, b. 903, l. 78–80.

** Šis mechanizmas nėra smulkiai iširtas, bet archyve esama VKP(b) CK ar SSKP CK (dažniausiai – Ypatingojo sektoriaus ar kanceliarijos) persiųstų dokumentų, kuriuose nurodoma, kad gautas laiškas (skundas), ir prašoma į jį reaguoti. Antai 1960 m. vasario 1 d. LKP CK biuro posėdyje nagrinėtas SSKP CK gautas laiškas, kuriama rašoma, kad Rietavo rajono komitetas priima į partiją netinkamus asmenis. Buvo nutarta tik atkreipti Rietavo rajono komiteto dėmesį į pažeidimus ir pareikalauti kelti kadry parinkimo lygį. Žr. LKP CK biuro posėdžio 1960 m. vasario 1 d. protokolą, LYA, f. 1771, ap. 206, b. 99, l. 7–8. Laiškus persiūsdavo ir laikraščio „Pravda“ redakcija, pavyzdžiui, vieną tokį atvejį A. Sniečkus pasižymėjo savo užrašuose. Žr. A. Sniečkaus užrašai bloknuose, *ibid.*, f. 16895, ap. 2, b. 26, l. 11.

daug, bet viena iš elitui oponuojančių grupuočių dirbtinai aštrino situaciją²².

PARTINĖS BAUSMĖS: NUO KOMPROMITUOJANČIOS MEDŽIAGOS IKI FINANSINIŲ NUSIŽENGIMŲ

Galimas klientelizmo ir kolektyvinės priedangos apraiškas ar favoritizmo užuomazgas, pasireiškiančias skiriant, švelninant ar panaikinant partines nuobaudas, galima skirstyti į kelias rūšis. Pirmoji – su praeitimi susijusi arba gimines kompromituojanti medžiaga. Antroji – kaltinimai nacionalizmu veikloje, kalbose arba parenkant darbuotojus. Mat daugeliui iš kitų SSRS vietovių atvykusių partinių kadrų didelė dalis Lietuvos komunistų ir nemažai valdymo aparato darbuotojų atrodė nacionalistai. Trečioji rūšis – finansinių ar turto grobystymo nusikaltimų problemos ir ketvirtoji – skundai ir nuobaudos, skiriami dėl nekompetencijos ar moralinių nusižengimų. Šalia to, žinoma, galima išskirti ir daugiau vadinamųjų partinės veiklos, drausmės ar etikos pažeidimų.

Su praeitimi susijusi kompromituojanti medžiaga. Komunistams buvo itin svarbi tiek savo pačių, tiek ir aplinkos praeitis – ji turėjo būti be įtarimų ir šešėlių. Sovietmečiu tarp partinių ir valstybės kadrų galima buvo išgirsti patarimą „nesusigadink biografijos“, kas reiškė būtinybę konformistiškai balansuoti. Sovietmečiu biografijoms tikrinti buvo sugalvotos kadrų įskaitos anketos, asmens bylos ir kiti stalininiai kadrų valdymo įrankiai. Anketose partijos nariai turėjo aprašyti savo gyvenimą, nurodyti visas organizacijas, kurioms priklausė, taip pat kalintus, emigravusius į užsienį ar ištremtus giminaičius, giminių ryšius su „priešais“, „svyravimą dėl

partijos linijos“, gautas nuobaudas ir pan. Ypač skrupulingai į tai buvo kreipiamas dėmesys naujosiose respublikose, kurių žmonės, dvidešimt metų gyvendami nepriklausomose valstybėse, kartais dalyvavo įvairių organizacijų veikloje ar buvo ištraukę į kitas niekuo neišsiskiriančias veiklas, kurias tik bolševikai laikė priešiškomis sovietų valstybei.

Paties A. Sniečkaus šeima, sovietų supratimu, buvo buožės, be to, joje buvo emigravusių asmenų, tačiau jis nuo partinių struktūrų to neslėpė, nuo šeimos atsiribojo, todėl bent atviro puolimo dėl to išvengė (galbūt Rusijos archyvuose yra išlikę kokių nors pažymų apie A. Sniečkų ir jo šeimą). Bet kai kurie jo aplinkos žmonės turėjo bėdų dėl įvairaus lygio partines instancijas pasiekdavusių skundų ir kompromituojančios medžiagos, ypač stalininiu laikotarpiu, nes vėliau tai buvo primiršta, o naujų faktų išskildavo retai.

Paminėtinas LKP(b) CK sekretoriaus Stasio Filipavičiaus atvejis. Tarpukariu jis trumpą laiką priklausė Šaulių sąjungai. Autobiografijoje, rašytoje po okupacijos 1940 m. rugsėjį, S. Filipavičius nurodė, kad buvo įstojęs į Šaulių sąjungą, tačiau kai buvo suimtas (už komunistinę veiklą), jį iš ten išmetė. Bet 1941 m. birželio 4 d. jis jau rašė, kad į Šaulių sąjungą įstojo LKP instruktoriaus nurodymu. Kadangi S. Filipavičius sėkmingai kopė karjeros laiptais, matyt, šis faktas nelabai kam užkliuvo, bet 1952 m. remiantis informacija, kad S. Filipavičius buvo Šaulių sąjungos narys, pasiūlyta jį atleisti iš partinių pareigų. Netrukus LKP(b) CK Partinių, profsąjungų ir komjaunimo organų skyriaus vedėjas N. Gusevas sudarė sąrašą LKP(b) CK nomenklatūrai priklausančių asmenų, kurie tarpukariu buvo Šaulių sąjungos nariai. Pirmasis šiame penkiolikos asmenų sąrašė įrašytas tuometinis LKP(b) CK sekretorius S. Filipavičius²³.

Kad šis klausimas iškilo ir buvo eskaluojamas, liudija S. Filipavičiaus pasiaiškinimai (pirmą jų parašė 1952 m. birželio 10 d., antrą – 1952 m. rugsėjį²⁴) ir jį pažįstančių partijos narių atsiliepimai²⁵. Tiesa, tai nepadėjo S. Filipavičiui neprarasti darbo: tikėtina, kad vengiant aštrinti padėtį jis buvo atleistas iš LKP(b) CK sekretoriaus pareigų ir perkeltas į Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotojus. Beje, iš toliau aptariamų pavyzdžių matyti, kad toks perkėlimas į kiek menkesnes (nors nebūtinai žemesnes), ne tokias viešas ir – ypač svarbu – nepartines pareigas buvo išlikimo taktikos elementas – laukta, kol viskas nurims. Beje, iš penkiolikos sąrašė minimų žmonių į kitą darbą perkelti devyni.

Vis dėlto svarbiausias čia buvo oficialus LKP(b) CK požiūris į partijoje esančius buvusius šaulius. 1953 m. pradžioje jį išdėstė pats A. Sniečkus. Trys šio požiūrio punktai nenumatė beveik jokios atsakomybės Šaulių sąjungoje buvusiems LKP(b) nariams, nors, kaip žinome, paprasti piliečiai už tai galėjo būti nuteisti arba tai galėjo tapti kaltinimus sunkinančia aplinkybe ar kompromituojančia medžiaga, kuria buvo pasinaudojama verbuojant MGB agentus. A. Sniečkus prašė SSKP CK pasižymėjusių partijos narių priklausymą Šaulių sąjungai prilyginti buvimui kitose partijose, o ne antisovietinėje organizacijoje. Komunistų partijoje siūlyta palikti ir tuos buvusius šaulius, kurie 1940 m. buvo patikrinti ir pripažinti partijos nariais, o tų, kurie įstojo į partiją po 1940 m., nurodyta patikrinti veiklą²⁶. Akivaizdu, kad nenorėta aukoti gerai dirbančių lietuvių tautybės (kitokių šaulių, matyt, ir nebuvo) asmenų.

S. Filipavičiui padėjo tai, kad jis, kaip minėta, į Šaulių sąjungą įstojo LKP instruktoriaus nurodymu. Visus patikrinimo faktus, taip pat partijos kolegų atsiliepimus apie jį A. Sniečkus susumavo 1953 m. rugsėjo 7 d. rašte SSKP CK sekretoriui Nikolajui Šatalinui ir paprašė „SSKP Centro komitetą

nedaryti trukdžių iškelti S. Filipavičių [į aukštesnes pareigas. – M. Ė.], jeigu tai atitiks jo darbinės savybes“²⁷. Iš to galima spręsti, kad A. Sniečkui rūpėjo išsaugoti darbuotoją, kuriuo jis pasitikėjo ir kurį buvo numatoma skirti į kiek viešesnes (bet hierarchiškai ne aukštesnes) – ministro – pareigas.

Kaltinimai nacionalizmu. Vienas būdingesnių šios rūšies pavyzdžių – Edvardo Čipkaus istorija. Šis asmuo nebuvo nei LKP(b) CK, nei juolab LKP(b) CK biuro narys, bet jo atvejis įdomus ir būdingas tuo, kad jis buvo asmeniniais ryšiais susijęs su A. Sniečkumi ir Motiejumi Šumausku. 1940 m. A. Sniečkaus pasirinkimu jis buvo paskirtas Utenos kalėjimo viršininku ir iki prasidedant karui dirbo NKVD sistemoje. Dar svarbiau, kad septintajame dešimtmetyje E. Čipkus su A. Sniečkumi ir kitais aukštais pareigūnais mėgo medžioti, o su M. Šumausku – žvejoti²⁸.

E. Čipkaus atleidimo iš LKP(b) Kauno aps. komiteto pirmojo sekretoriaus pareigų istorija susijusi su 1946 m. vasarą vykusiu puolimu prieš Kauno miesto ir apskrities vadovybę, kurio auka tapo ir tuometinis LKP(b) CK biuro narys J. Grigalavičius. Prieš E. Čipką sulaukta partijos Kauno aps. komiteto Karinio skyriaus vedėjo Meleščenkos ir „Sovetskaja Litva“ korespondento Kauno apskrityje Sincino²⁹ (pastarojo vaidmuo viešinant komitetų, ministerijų ir pavienių darbuotojų „klaidas“ tuo laikotarpiu buvo tikrai nemažas) skundų. Kadangi ką tik buvo atliktas partijos Kauno m. komiteto valymas, šiam miestui buvo skiriama nemažai dėmesio. LKP(b) CK, nelaukdamas, kol įsikiš svetima ranka, pasiuntė LKP(b) CK inspektorius tikrinti Kauno aps. komiteto. Patikrinimas vyko 1946 m. rugpjūčio 16–19 d.

Nors prieš pat patikrinimą, 1946 m. rugpjūčio 4 d., LKP(b) CK sekretorius

Eduardas Ozarskis parašė palankią E. Čipkaus charakteristiką, kurioje pažymėjo, kad tai „augantis partinis darbuotojas“, ir gerai įvertino jo darbą partijos Kauno apskr. komitete³⁰, inspektoriai padarė išvadą, kad E. Čipkų reikia atleisti. Jis buvo kaltinamas „nacionalistiniais“ pasisakymais prieš rusakalbius darbuotojus, vengimu priimti juos į darbą ir stengimusi atleisti jau dirbančius. Daug svaresni buvo kaltinimai ryšiais su buvusiais darbuotojais, neva prisidėjusiais prie partizanų³¹. Įtarti šiuos faktus buvus sufabrikuotus nėra pagrindo.

Inspektorių išvados buvo apsvarstytos 1946 m. spalio 11 d. LKP(b) CK biuro posėdyje, kuriame dalyvavo vos keturi biuro nariai ir vienas kandidatas į narius, VKP(b) CK Lietuvos biuro pirmininkas ir du LKP(b) CK aparato darbuotojai³². Deja, biuro narių pasisakymų, diskusijų ar papildomų dokumentų, pateiktų šiam posėdžiui, neišlikę. Biuras priėmė nutarimą atleisti E. Čipkų iš pareigų „už nacionalistinius išsišokimus bei įtartinų elementų globą“ ir pareikšti jam papėikimą įrašant į įskaitos kortelę³³.

Nežinia, koks buvo pirminis šio nutarimo projektas, ar buvo siūloma griežtesnė bausmė (to laikotarpio atmosfera ir kiti atvejai sufleruoti kaip tik tai), ar, atvirkščiai, ji buvo švelninama kaip minėtu T. Jančaitytės atveju, bet įdomu pažiūrėti, kaip klostėsi E. Čipkaus karjera po šio įvykio. Logiška būtų manyti, kad taip susiteršęs darbuotojas turėjo negauti normalaus darbo partijos ar kitose struktūrose, bet E. Čipkus buvo paskirtas Kauno universiteto Ūkio dalies prorektorius pavaduotoju, vėliau prorektoriumi. Toks perkėlimas į gana svarbias, gerai apmokamas, bet neviešas ir ramias pareigas buvo išlikimo taktikos elementas – laukta, kol nurims audra (panašių situacijų ir kad pavaldiniai tikėjo, jog menkavertės bausmės lems tik didesnį patrono prielankumą, pastebėjo ir S. Grybkaukas³⁴). Kiek ilgiau nei

dvejus metus padirbęs Kauno universitete, E. Čipkus 1949 m. buvo paskirtas Kauno apskr. vykdomojo komiteto pirmininku, taigi į kiek žemesnes pareigas toje pat apskrityje. Po metų jis buvo paskirtas į vieną svarbiausių LKP(b) CK Partinių, profsajungų ir komjaunimo organų skyrių atsakinguoju organizatoriumi³⁵, bet dirbti čia nepradėjo (tikėtina, dėl ligos), o netrukus tapo Kauno miesto vykdomojo komiteto pirmininku. Vėliau buvo rekomenduotas į Aukštąją partinę mokyklą prie LKP(b) CK, bet mokytis neišvyko, nes susirgo tuberkulioze ir ilgokai gydėsi³⁶.

Jau vien tai, kad E. Čipkus, net ir gavęs partinę nuobaudą, buvo paskirtas dirbti LKP(b) CK aparate, svarbiame skyriuje, ir siunčiamas mokytis, rodo, kad juo buvo pasitikima, o partinė nuobauda tegaliojo popieriuje. Visgi garbės ji nedarė, o galbūt ir trukdė, nes E. Čipkus 1952 m. kreipėsi prašydamas patikrinti faktus iš naujo ir nuobaudą panaikinti. Neaišku, kodėl šiuo klausimu kreiptasi kaip tik tada, bet nagrinėtais atvejais beveik visi asmenys to prašė panašiu metu, 1951–1952 m. Matyt, tai susiję su susiklosčiusiomis aplinkybėmis ar jėgų pusiausvyra.

1952 m. buvo atliktas pakartotinis tyrimas, kurį rengė LKP(b) CK sekretorius S. Filipavičius (tas pats, kuris panašiu metu turėjo bėdų dėl priklausymo tarpukariu Šaulių sąjungai³⁷), MGB ministro pavaduotojas Ilja Počkajus ir LKP(b) CK atsakingasis organizatorius Urazovas. Buvo nustatyta, kad visi E. Čipkų kaltinantys faktai, išskyrus vienintelį „nacionalistinį“ pasisakymą, nepasitvirtino³⁸. Tai tik paremia nuomonę, kad panašios nuobaudos būdavo skiriamos, kai, pasiskirsčius jėgų pusiausvyrai, kitokio sprendimo būdavo neįmanoma priimti. E. Čipkaus atleidimo metu, 1946 m., didelę įtaką turėjęs Vladimiras Ščerbakovas nebūtų praleidęs to atvejo pro pirštus, o A. Sniečkus

po Vasilijaus Žavoronkovo vadovaujamos komisijos patikrinimo rizikuoti negalėjo. Juolab kad jeigu anuometinių tikrintojų išvados išties būtų buvusios klaidingos, vėliau jiems tai būtų užtraukę tam tikrą atsakomybę, bet prieš 1946 m. E. Čipkaus veiklą tyrusius Oleką ir Popovą nieko panašaus nesiiimta.

Be abejo, šioje istorijoje negalima kalbėti apie ypatingą A. Sniečkaus globą, bet žinant, kad vėliau šie žmonės buvo gana artimi, neabejotina, kad E. Čipkų jis tikrai parėmė. 1952 m. pabaigoje pats LKP CK pirmasis sekretorius parašė raštą tuometiniam SSKP CK Partinių, profsąjungų ir komjaunimo organų skyriaus inspektoriumi Jurijui Andropovui, kuriame išdėstė visas aplinkybes ir atvirai teisingo E. Čipkaus elgesį. Pavyzdžiui, dėl minėto „nacionalistinio“ pasisakymo A. Sniečkus rašė: „[...] drg. E. Čipkus paaiškino, kad tie žodžiai buvo skirti asmenims, kurie užsiima kenkimu. Buvęs partijos Kauno aps. komiteto antrasis sekretorius drg. Daškevičius [...] patvirtino, kad anuomet į darbą buvo priimta daug nepatikrintų žmonių, kurie užsiėmė kooperatinės nuosavybės grobstymu.“³⁹ Nesant būtinybės vargu ar būtų buvę vargstama rašant centro pareigūnams teisinamuosius raštus. Čia net galima kalbėti apie savotišką klientelizmo, skirto formalioms biurokratinėms taisyklėms apeiti, suartėjimą su tomis pačiomis biurokratinėmis taisyklėmis – formalūs instituciniai raštai buvo pasitelkiami klientelinėms paslaugoms garantuoti. Panašiai galima pasakyti ir apie partines charakteristikas. Būdamos svarbios skirstant kadrus, jos tapo biurokratinio mechanizmo įrankiu ir buvo skirtos kito asmens kompetencijoms, gebėjimams ir darbo kokybei aprašyti, taigi galėjo būti patronų panaudotos savo klientams proteguoti.

Būdingas ir LKP(b) CK biuro nario J. Grigalavičiaus atvejis. 1946 m. vasarą jis buvo apkaltintas nacionalizmu ir atleistas iš

pareigų. Tikėtina, kad jam buvo bandoma sukurpti baudžiamąją bylą. Nors MGB nepavyko tam rasti pagrindo, J. Grigalavičius keturis mėnesius išgyveno nežinioje ir buvo oficialus bedarbis. Tik 1946 m. spalio mėn. jis buvo priimtas mokytis į ką tik pertvarkytą Vilniaus dvimetę partinę mokyklą. Taigi ir vėl buvo griebtasi išlikimo taktikos laukiant, kol visi pamirš ankstesnę padėtį. J. Grigalavičiui netgi neskirta partinė nuobauda, tad baigęs partinę mokyklą jis iškart pradėjo eiti gana aukštas pareigas – tapo LKP(b) Šilutės aps. komiteto pirmuoju sekretoriumi. Vėliau buvo Klaipėdos sr. sekretorius.

Finansiniai ir kiti materialiniai nusižengimai. Į prastai tvarkomą buhalteriją, lėšų neįtraukimo į apskaitą atvejus ar tiesiog finansų iššvaistymą buvo žiūrima gana rimtai. Tai galėjo reikšti ne tik darbo netekimą, bet ir kalėjimą. 1949 m. iškilo juodosios buhalterijos LKP(b) Šakių aps. komitete istorija. Komitetui vadovavo T. Jančaitytė, kuri su broliais dar tarpukariu buvo susijusi su komunistiniu pogrindžiu, už tai keletą kartų pati ir broliai kalėjo. Kadangi komunistinis pogrindis nebuvo plataus masto, A. Sniečkus turėjo ją pažinoti iš seniau, juolab kad T. Jančaitytė buvo kilusi iš Šakių aps. Barzdų miestelio, kuris nuo A. Sniečkaus gimtinės nutolęs tik kelias dešimtis kilometrų.

Pokario metais T. Jančaitytė pelnė neblogos vadovės vardą, nes ne kartą viršijo įvairius planus, o Šakių apskritis, nors stipriai nuniokota karo, buvo sparčiai atstatoma. Vis dėlto tai neišgelbėjo nuo sunkių kaltinimų finansiniais pažeidimais. Istorija baigėsi tuo, kad 1949 m. gegužės mėn. T. Jančaitytei buvo pareikštas papeikimas, ji įpareigota sutvarkyti partijos apskrities komiteto finansus ir grąžinti į partijos biudžetą 1 400 rb. Dar griežtesnė baudmė teko buvusiam Šakių aps. komiteto antrajam sekretoriui Kremeznovui⁴⁰.

Iš išlikusių dokumentų matyti, kokios pozicijos laikėsi LKP(b) CK biuro nariai, diskutuodami dėl nutarimo projekto: K. Liaudis ir J. Bartašiūnas siūlė švelninti nutarimo tekstą, tam pritarė ir M. Gedvilas, pabrėždamas būtinybę priimti nutarimą kaip pamoką kitiems partijos komitetams. Tačiau D. Šupikovas ir A. Trofimovas pasisakė prieš bausmės švelninimą, todėl galutinis nutarimo variantas buvo tik šiek tiek švelnesnis – bausmė T. Jančaitytei iš papeikimo įrašant į įskaitos kortelę buvo pakeista paprastu papeikimu⁴¹. Išlikusiuose biuro narių svarstymuose trūksta A. Sniečkaus pasisakymo, nors manytina, kad šiuo klausimu jis turėjo išsakyti savo požiūrį, nes to nepadaryti nebūtų leidę tokie veikėjai kaip D. Šupikovas. Matyt, A. Sniečkus nesistengė iškart gelbėti į bėdą patekusios pažįstamos, nes tai galėjo atsiliepti jam pačiam. Atsargumas buvo viena iš jo politinio ilgaaamžiškumo priežasčių.

Galbūt ši nuojauta A. Sniečkaus neapgavo, nes netrukus į viešumą iškilo kita istorija – dėl 1945 m. iš partijos Šakių apskr. komiteto dingusių 10 000 rb, apie ką pranešė buvęs komiteto darbuotojas A. Lukšys⁴². T. Jančaitytei, jau turinčiai partinį papeikimą, vėl teko aiškintis. Kaltinimai buvo gana svarūs. Juodosios buhalterijos atveju buvo galima sakyti, kad lėšos panaudotos įvairioms komiteto reikmėms (stribų maitinimui, transportui, jo remontui ir pan.), o šiuo atveju pinigai atiteko pačiai T. Jančaitytei⁴³.

Šis faktas buvo tiriamas, bet T. Jančaitytė, nors ir gavusi papeikimą, Lietuvą padalijus į sritis, 1950 m. viduryje išvyko dirbti į LKP(b) Kauno sr. komitetą. Tai buvo nemažas paaukštinimas, nes srities komitetas buvo aukštesnio lygio nei apskrities. Po poros metų vėl regime pažįstamą scenarijų: partinė bausmė T. Jančaitytei panaikinama⁴⁴ ir ji išvyksta mokytis į Maskvą, į Aukštąją partinę mokyklą prie VKP(b) CK⁴⁵. Dabar jau nemažą vaidmenį suvaidino A. Sniečkus –

jis savo (ne kito sekretoriaus ar Partinių, profsajungų ir komjaunimo organų skyriaus vedėjo) vardu nusiuntė raštą VKP(b) CK Partinių, profsajungų ir komjaunimo organų skyriaus vedėjui N. Pegovui. A. Sniečkus paaikšino T. Jančaitytės poelgį ir kam buvo naudojamos į apskaitą neįtrauktos komiteto lėšos (stribų maitinimui, remontui, paramai komiteto darbuotojams, neetatinių vairuotojų algoms), taigi, suprask, pinigai nebuvo švaistomi asmeninėms reikmėms, nors prieš metus LKP(b) CK biuro posėdyje D. Šupikovas kalbėjo kaip tik atvirkščiai. Dėl kaltinimų pasisavinus 10 000 rb A. Sniečkus rašė: „Lukšio pareiškimas dėl lėšų pasisavinimo kelia abejonių, juolab kad minėtą pareiškimą [dėl pinigų pasisavinimo. – M. Ė.] jis parašė po to, kai Šakių apskrities komitetas pašalino jį iš VKP(b) narių, nes jis nuslėpė nuo komiteto, kad tarnavo pasienio policijoje [nepriklausomos Lietuvos. – M. Ė.]“⁴⁶ Nors šioje istorijoje trūksta kai kurių duomenų ir dokumentų, matyti, kad pats LKP(b) CK pirmasis sekretorius pasirūpino užtarti partijos narę lietuvę, vadinasi, tai veikiau rodo lietuvišką partinį kolektyvizmą, o ne konkrečių asmenų klientelizmą, nors, kol kas trūkstant daugiau duomenų, negalima atmesti ir šito.

Net saugumo ir vidaus reikalų sistemos darbuotojai negalėjo išsisukti nuo formalių bausmių. Dar 1946 m. tuometinis VKP(b) CK Lietuvos biuro pirmininkas V. Ščerbakovas gavo LSSR prokuroro raštą, pranešantį, kad Bartkuškio tarybinio ūkio direktorius iš spirito gamyklos neteisėtai išdavė 2 428 l spirito. Iš šio kiekio 50 l atiteko MGB Vilniaus aps. skyriui, 20 l – MVD Vilniaus aps. skyriui, taip pat kelioms ministerijoms, nurodyti ir konkretūs spirito gavę asmenys⁴⁷. Iš šio rašto neaišku, kokių imtasi veiksmų, bet dauguma paminėtų žmonių savo darbo vietose išliko, o daugiau dokumentų, rodančių šios istorijos baigtį nerasta. Tačiau tuo ši istorija nesibaigė.

Kažkas sukauptą medžiagą nusiuntė į Maskvą. 1949 m. pabaigoje VKP(b) CK Partinės kontrolės komisija, atlikusi tyrimą, nustatė, kad 1946–1947 m. Vidaus reikalų ministerija nelegaliai gavo 400 l spirito, už kurį mokėjo „techninę kainą“ ir kurio didžioji dalis buvo iššvaistyta rengiant kolektyvines išgertuves arba išduota darbuotojams. Už tai komisija nutarė pareikšti griežtą papeikimą su įspėjimu ir įrašymu į įskaitos kortelę LSSR vidaus reikalų ministrui J. Bartašiūnui ir jo buvusiam pavaduotojui Aleksandrui Čečioviui⁴⁸. Taigi bausmė buvo gana didelė. Bet po nutarimo priėmimo praėjus metams J. Bartašiūnas, tarpininkaujamas LKP(b) CK, kreipėsi į komisiją, prašydamas papeikimą panaikinti. 1951 m. kovo 20 d. jo prašymas buvo patenkintas⁴⁹.

Nusižengimai „komunistinei moralei“ ir ryšiai su „nacionalistais“. Vienas iš iliustruojančių pavyzdžių – Petro Murausko atvejis. Nepriklausomoje Lietuvoje šis asmuo buvo susijęs su nelegalia komunistine veikla, už ką septynerius su puse metų kalintas. Lietuvą okupavus Sovietų Sąjungai, dirbo performuojamame Valstybės saugumo departamente Rokiškio aps. viršininku. Karo metais tarnavo 16-ojoje lietuviškojoje divizijoje, buvo kuopos politinis vadovas ir kuopos vadas. 1945 m. paskirtas LKP(b) Tauragės aps. pirmuoju sekretoriumi. Ir nors turėjo nemažų problemų dėl savo gyvenimo būdo, bet dirbo įvairiose gana svarbiose institucijose, nuo 1956 m. buvo kandidatas į LKP CK narius, nuo 1958 m. – LKP CK narys⁵⁰.

Kaip ir nemaža dalis buvusių pagrindininkų, sovietinių partizanų ar frontininkų, P. Murauskas savo vadovaujamoje apskrityje jautėsi nebaudžiamas ir elgėsi ne pagal pareigas. 1946 m. LKP(b) CK gavo skundą: „Šiuo pareiškiu, kad Tauragės apskr. sekretorius dr. Murauskas peržengė partijos nustatytą liniją. 1) draugas Murauskas per naujakurių

subuvimą Kaltinėnuose susimušė su ten laikinai esančiais kareiviais [...]. 2) Draugas Murauskas teikia pagalbą – siunčia kažkaip siuntinius ištrentam Žukui, buv. partizanui, mokytojui. Jis apsistoja gyventi pas ištrentotojo motiną Žukienę Kaltinėnuose [...]. 3) Draugas Murauskas artimai santykiauja su buožės Gedvilo žmona Mele Gedvilienė [...]. 4) Murauskas savo meilužei [...] pats ieškojo buto Tauragėje.“⁵¹ MGB agentai pranešė, kad P. Murauskas išties turi meilužę Šilalėje, taip pat lankosi pas moterį Tauragėje⁵².

Tačiau šie faktai P. Murauskui nepakenkė, neaišku net, ar jie išvis buvo tiriami, nes ant skundo yra A. Sniečkaus rezoliucija perduoti jį LKP(b) CK sekretoriui E. Ozarskiui ir šio rezoliucija „Į asmens bylą“, o tai reiškė savotišką informacijos numarinimą. Tiesa, gerokai vėliau, 1953 m., šie duomenys vėl iškilo į viešumą ir LKP CK Lengvosios pramonės skyriaus vedėjas, sužinojęs apie byloje esantį skundą, iškviatė P. Murauską pasiaiškinti. Netrukus P. Murauskas parašė A. Sniečkui pareiškimą, prašydamas ištirti faktus. Jis aiškino, kad su Gedvilų šeima nesielgė kaip nors kitaip nei su visais, jo įsakymu šeima buvo apmokestinta ir pan. Be to, P. Murauskas metė ir dar vieną kortą – parašė, kad, anot buvusių apskrities partinių ir sovietinių darbuotojų, tie Gedvilai esantys LSSR Ministrų Tarybos pirmininko M. Gedvilo giminės⁵³.

Po kiek laiko ši istorija, matyt, ir vėl buvo narpliojama, nes P. Murauskas ir toliau atkreipdavo į save dėmesį. 1951 m. jis buvo apkaltintas 1 766 rb iššvaistymu iš Šiaulių sr. vykdomojo komiteto, kur tada dirbo, kasos. Be to, suklastodamas atsiskaitymą už darbus, 6 500 rb, kurių komitetas nepanaudojo 1950 m. ir kuriuos turėjo grąžinti į biudžetą, jis pervedė į Šiaulių rajono statybos kontoros sąskaitą⁵⁴. Bėdų turėjo ir P. Murausko giminės: jo sesuo, dirbusi MGB, už nusižengimą buvo nubausta ir išsiųsta į lagerį Kazachijoje⁵⁵.

Daug svaresnė buvo MGB surinkta medžiaga apie šį asmenį. MGB Tauragės aps. skyriaus viršininkas Lapinas pranešė vidaus reikalų ministro pavaduotojui P. Leonovui, kad P. Murauskas nesutaria su žmona, kad tarp jų dažnai įsiplieskia kivirčiai, apie kuriuos sužino visi aplinkiniai. Pagauta pykčio, P. Murausko žmona kalba, kad jos vyro brolis partizanauja, o pats P. Murauskas „nusistatęs nacionalistiškai“, ji net sakė, kad jeigu viską papasakotų apie savo vyrą, jį pašalintų iš darbo ir suimtų. Čekistai šią informaciją vertino atsargiai, bet manė, kad tiesos joje esama, ir ėmėsi tyrimo bei paprašė leidimo užverbuoti ką nors iš LKP(b) Tauragės aps. komiteto darbuotojų, nes VKP(b) CK nutarimu MGB neturėjo teisės partiniuose organuose turėti agentų⁵⁶.

Iš tyrimo paaiškėjo, kad P. Murauskas tikrai palaiko ryšius su neaiškiais asmenimis, įdarbina juos į partinį ir sovietinį aparatą. Jis pasirūpino, kad kandidatu į partijos narius būtų priimtas jo draugas Kazys Paulauskas, turėjęs ryšių su partizanų pogrindžiu, anksčiau – Tautininkų partijos ir organizacijos „Jaunoji Lietuva“ narys. P. Murauskas rekomendavo K. Paulauską į Tauragės aps. vykdomojo komiteto pirmininko postą ir kartu su juo vyko į Vilnių užtikrinti paskyrimo. Matyt, šio plano įgyvendinti nepavyko, nes K. Paulauskas buvo įdarbintas apskrities Liaudies švietimo skyriaus vedėju. MGB sužinojus minėtą informaciją, K. Paulauskas buvo suimtas ir tardomas pasakė, kad jam įsidarbinti partijos aparate padėjo P. Murauskas. Panašiai P. Murauskas padėjo įsidarbinti ir kitiems savo pažįstamiems, susijusiems su nepriklausomos Lietuvos organizacijomis arba partizaniniu judėjimu⁵⁷. Tačiau nei šie, nei anksčiau aprašyti kaltinimai nesutrukė P. Murauskui daryti karjeros, po J. Stalino mirties įstoti į Maskvos aukštąją partinę mokyklą ir ją baigti. O juk panašūs kaltinimai būtų nulėmę daugumos

kitų žmonių gyvenimą. Jie būtų buvę suimti ir tikrai sulaukę laisvės atėmimo bausmės – tai liudija daugybė išlikusių pokario metų baudžiamųjų bylų.

FAVORITIZMAS, KLIENTELIZMAS, KOLEKTYVIZMAS AR NORMALUS PARTINIS MECHANIZMAS?

Visų nagrinėtų pavyzdžių herojai daugiau ar mažiau susiję su aukščiausiais LSSR administracijos asmenimis. Daugeliu atvejų, kai būdavo sprendžiamas šių asmenų likimas ar partinės bausmės panaikinimo klausimas, A. Sniečkus pasirašydavo SSKP CK siunčiamus raštus, kuriuose matyti siekis švelninti padėtį, savotiškai užtarti. Tai liudija du dalykus: tiek A. Sniečkaus priklausymą nuo susiklosčiusios jėgų pusiausvyros, tiek pačių galios varžybų reikšmę. Juk jeigu A. Sniečkus pats būtų buvęs bausmės skyrimo iniciatorius, pavyzdžiui, E. Čipkaus atveju, nesuprantama, kam vėliau būtų reikėję rašyti raštus ir stengtis, kad bausmė būtų panaikinta ar padėtis sušvelninta pateisinant, užtariant E. Čipkų (ar kitus), aiškinant, kad ankstesnio patikrinimo išvados nepasitvirtino. Būtų suprantamiau, jei tai būtų vykę atšilimo metais, kai buvo reabilituojama daug partijos narių, bet tai dėjosi dar tuo pačiu stalinizmo laikotarpiu. Tad tikėtina, kad čia daug lėmė galios žaidimai. Žinant, kokiomis aplinkybėmis buvo priimtas nutarimas dėl E. Čipkaus (ką tik vykęs partijos Kauno m. komiteto patikrinimas ir valymas, taip pat V. Ščerbakovo vadovaujamo VKP(b) CK Lietuvos biuro galia ir reikšmė, šio veikėjo nesutarimai su A. Sniečkumi), akivaizdu, kad kitos išeities nebuvo.

Tai, kad prasižengusiam asmeniui skiriama bausmė, tarsi jau savaime implikuoja, kad patrono paramos nėra arba ji labai silpna, bet čia reikia turėti omenyje, kad daug priklausė

nuo susiklosčiusios jėgų pusiausvyros, o ji, kol veikė VKP(b) CK Lietuvos biuras ir ypač kol jam pirmininkavo V. Ščerbakovas, ne visada buvo A. Sniečkaus pusėje. Kadangi visi svarbiausi klausimai buvo svarstomi kaip tik LKP(b) CK biure, reikėjo priėti prie tam tikros nuomonės. Nors formaliai nebuvo balsuojama (išskyrus retus atvejus), jėgų pasiskirstymas vis tiek buvo svarbus, ir A. Sniečkui, norint priimti vieną ar kitą nutarimą arba vieną ar kitą pataisą, reikėjo biure turėti daugumą, o tai pokario metais ne visada buvo įmanoma. Jėgų pasiskirstymo biure svarba matyti ir iš aptarto T. Jančaitės nusižengimo svarstymo: jeigu D. Šupikovas ir A. Trofimovas nebūtų prieštaravę, greičiausiai nutarimą būtų pavykę gerokai sušvelninti, o galbūt ir visai jo nepriimti⁵⁸.

Kitas aspektas tas, kad ne kiekvienas baudmės panaikinimo atvejis reiškė paramą ar patrono globą. Partijoje buvo laikoma normaliu dalyku praėjus tam tikram laikui ir neva kitame darbe pasitaisius prašyti panaikinti nuobaudą. Bet čia svarbiausia atkreipti dėmesį į tolesnius veiksmus: kaip klostėsi nubaustojo karjera, kokių veiksmų ėmėsi jis pats, taip pat aplinkiniai ar LKP(b) CK, – juk gausybė pateisinamųjų raštų rodo, kad kažkas bando užtarti arba esama svarbių kliūčių, trukdančių tiesiog panaikinti baudmę. Be to, esama faktų (S. Filipavičiaus, J. Grigalavičiaus istorijos), kai baudmė ar nuobauda išvis nebuvo skiriama, nors kitais atvejais už tokį pat nusižengimą buvo baudžiama. Taigi baudmes dera skirstyti ne tik pagal rūšį, bet ir pagal skyrimo metą, nes ir laikotarpis, ir to meto konjunkтура, galių pusiausvyra yra labai svarbūs aspektai.

Panaikinus VKP(b) CK Lietuvos biurą, ėmė formuotis kitokia padėtis. Bet tai nereiškia, kad partinės baudmės buvo nebeskiriamos. Pavyzdžiui, T. Jančaitytei baudmė skirta 1949 m., bet akivaizdu, kad, net ir panaikinus VKP(b) CK Lietuvos biurą,

lietuvių nomenklatūra dar nebuvo visiškai padėties šeimininkė. Iš tos pačios T. Jančaitės atvejo matyti, kad diskusijose LKP(b) CK biure baudmė dalies jo narių iniciatyva buvo sušvelninta, bet visiškai jos neskirti neleido biuro rusakalbiai, šiuo atveju – D. Šupikovas.

Kitoks ir J. Bartašiūno atvejis, nes baudmę jam skyrė ne LKP(b) CK biuras, o Partinės kontrolės komisija prie VKP(b) CK, kuri turėjo reaguoti į gaunamus laiškus, raštus ar tiesiog skundus, pranešančius apie netinkamą partijos narių elgesį, piktnaudžiavimą padėtimi ir pan. Išvengti baudmės šiuo atveju buvo labai sunku, reikėjo turėti užtarėjų Maskvoje. Tiesa, šiuo atveju matome, kad lygiai po metų (matyt, po tiek laiko buvo galima kreiptis šiuo klausimu), tarpininkaujant ir užtariant LKP(b) CK, baudmė J. Bartašiūnui buvo panaikinta.

Taigi dokumentai rodo, jog A. Sniečkus ir jo vadovaujamas LKP(b) CK pasinaudojo instituciniais svertais, kad švelnintų padėtį. Tikėtina, kad ne kartą buvo pasitelkti ir įvairūs asmeniniai ryšiai, pokalbiai su VKP(b) CK inspektorais ar sekretoriais telefonu, nepaliekantys dokumentinių šaltinių.

Kad žinotume, ar aptartos situacijos tikrai yra favoritizmo arba klientelizmo apraiškos, turėtume panagrinėti ir panašius atvejus, kurie baigėsi kitaip. Pavyzdžiui, ar buvo atvejų, kai tokioje pat situacijoje vienas asmuo nubaustas vienaip, o kitas – kitaip? Tai svarbus klausimas, nes favoritizmas (klientelizme taip pat esama daug favoritizmo) ir yra šališkumas vienu asmenų atžvilgiu prieš kitus.

Šiam klausimui nagrinėti galime pasitelkti kiek vėlesnių, vadinamojo atšilimo, metų atvejį. 1960 m. vasario mėn. LKP CK biuro nutarimu už tai, kad nuslėpė, jog tarpukariu priklausė Šaulių sąjungai, iš darbo buvo atleistas LSSR sveikatos apsaugos ministras LKP CK narys Alfonsas Diršė⁵⁹. O juk, kaip jau minėta, prieš dešimtmetį A. Sniečkus

rašte VKP(b) CK rašė, kad pasižymėjusiems partijos nariams, kurie praeityje buvo šauliai, turėtų galioti ta pati nuostata kaip ir priklausymo kitoms partijoms atveju (Šaulių sąjunga, priešingai, buvo laikoma antisovietine organizacija). Kitiems (suprask, nepasižymėjusiems) partijos nariams buvo siūloma taikyti du variantus, kurie jau aptarti anksčiau⁶⁰. Šis ir panašūs raštai rodo aki-vaizdų A. Sniečkaus norą neaukoti lietuvių tautybės darbuotojų, kurių nemažai vienu ar kitu metu buvo Šaulių sąjungos nariai.

Šiuo atveju netgi buvo nesvarbu, ar narystė nuslėpta, ar ne. Panašiai kaip S. Filipavičiaus, buvo pasigailėta ir gero žemės ūkio specialisto, ilgalaikio Žemės ūkio instituto direktoriaus ir žemės ūkio ministro Vytauto Vazalinsko. 1953 m. buvo gauta informacija, kad 1928–1929 m. jis priklausė Šaulių sąjungai, ką stodamas į partiją nuslėpė, bet LKP CK biuras nesiėmė prieš V. Vazalinską jokių veiksmų ir tik patvirtino savo 1943 m. nutarimą dėl jo priėmimo į partiją teisėtumo⁶¹. Jokių patikrinimo dokumentų byloje, skirtoje V. Vazalinsko narystei partijoje svarstyti, nėra.

LSSR sveikatos apsaugos ministro A. Dirsės byloje taip pat nerasta jokių patikrinimo dokumentų. Lyginant šį ir V. Vazalinsko atvejį, aiškiai matyti, kad kone identiškų dviejų ministrų situacijų sprendimai skiriasi. Dar daugiau, čia galima išvelgti klientelizmą, tik taikomą ne A. Dirsei, o jį ministro poste pakeitusiam Vytautui Kleizai. 1950–1953 m. V. Kleiza dirbo Šiaulių sr. vyr. gydytoju ir turėjo pažinti tuometinį Šiaulių sr. pirmąjį sekretorių M. Šumauską (beje, vyr. gydytojas buvo atsakingas ir už srities partijos vadovų sveikatos priežiūrą). M. Šumauskui 1956 m. tapus LSSR Ministrų Tarybos pirmininku, V. Kleiza tais pat metais tapo Vilniaus respublikinės ligoninės vyr. gydytoju, o 1960 m. buvo paskirtas M. Šumausko vadovaujamos Ministrų Tarybos nariu, ministru (išbuvo

juo net dvidešimt metų), taip pat išrinktas kandidatu į LKP CK narius, vėliau – nariu. Sveikatos apsaugos ministerijos sistemai priklausė spec. poliklinikos ir spec. ligoninės, kuriose gydėsi į nomenklatūros sąrašus įtraukti asmenys.

Kai 1959 m. buvo priimtas SSKP CK nutarimas dėl LKP CK darbo su kadrais, kuriame pareikšta nemažai kaltinimų vietininkiškumu ar net nacionalizmu, LKP CK savo ataskaitoje Maskvai dėl nutarimo vykdymo pripažino, kad kai kurie darbuotojai buvo parinkti neatsakingai ir kad LKP CK didina kovą su vietininkiškumu ir išlaikytiniais (rus. *иждивенческие тенденции*). Kaip tik šis oficialiosios sovietų retorikos žodis yra bene arčiausiai klientelizmo pavadinimo. Toje ataskaitoje kaip netinkamai parinkti paminėti J. Grigalavičius, P. Murauskas, S. Filipavičius ir keli kiti asmenys⁶². Vėliau SSKP CK Partinių organų skyrius išreiškė nepasitenkinimą, kad partijos komitetai nesiima reikiamų priemonių nubausti SSKP įstatus pažeidusius asmenis. Maskvos valdininkų paklausimu LKP CK paruošė ataskaitą ir pripažino, kad tokių atvejų pasitaikė. Žinoma, buvo kalbama apie žemesniosios nomenklatūros darbuotojus, ne LKP CK narius, visgi tai rodo bendrą tendenciją, kuri, be kita ko, vyravo ir pačiame LKP CK, tik jo darbuotojai negalėjo to rašyti savo ataskaitoje. Dokumentų, patvirtinančių, kad panašių atvejų LKP CK pasitaikė, reikėtų ieškoti Maskvoje, Rusijos valstybiniame socialinės politinės arba Rusijos valstybiniame naujausiosios istorijos archyvuose, bet dauguma jų fondų ir net apyrašų tyrėjams neprieinami arba daromos kliūtys su jais susipažinti.

Ši analizė, nevienodi A. Dirsės, S. Filipavičiaus ir V. Vazalinsko tokių pat „nusižengimų“ vertinimai ir skirtingos jų istorijų baigtys rodo, kad sisteminio sprendimo dėl visų „prasižengusiųjų“ nebuvo. Tad kiekvieną atvejį reikia vertinti individualiai,

neatmetant nei klientelizmo, nei favoritizmo, nei kolektyvizmo atvejų, o neretai matant ir paprastą partinį mechanizmą. Vis dėlto klientelizmas ir lietuviškosios nomenklatūros dalies savitarpio palaikymas, kolektyvizmas buvo itin svarbūs ir reiškęsi per visą sovietmetį.

IŠVADOS

1. Iš nagrinėtų atvejų matyti, kad partinės baudmės buvo skiriamos nesistemiškai. Už panašias ar net tokias pat „nuodėmes“ kartais buvo sulaukiama kardinaliai skirtingų baudmių. Tai implikuoja mintį, kad egzistavo galimybė pasinaudojant ryšiais, asmeninėmis simpatijomis ar tautybės nulemtu kolektyvizmo jausmu baudmės išvengti ar ją sušvelninti.

2. Partinių baudmių skyrimo ir vėlesnio jų poveikio mechanizme svarbus buvo institucinis aspektas, tai yra kuri institucija (Maskvos, Lietuvos ar provincijos) skiria baudmę. Taip pat tai susiję su hierarchine baudžiamo asmens padėtimi nomenklatūroje.

Nuorodos

¹ S. Grybkauskas, „Nomenklatūrinis sovietinės Lietuvos pramonės valdymas: partinės baudmės, KGB kompromitavimas ir klienteliniai ryšiai“, *Genocidas ir rezistencija*, 2008, Nr. 1 (23), p. 41.

² *Ibid.*, p. 29.

³ J. Grigalavičius, *Kai Lietuvoje šeimininkavo stalinistai*, Vilnius, 1991.

⁴ W. A. Clark, *Crime and Punishment in Soviet Officialdom: Combating Corruption in the Political Elite, 1965–1990*, Routledge, 1993, p. 151.

⁵ J. P. Willerton, „Clientelism in the Soviet Union: An Initial Examination“, *Studies in Comparative Communism*, Vol. XII, No. 2–3, p. 160.

⁶ S. N. Eisenstadt, L. Roniger, *Patrons, Clients and Friends. Interpersonal Relations and the Structure of Trust in Society*, Cambridge, 1984, p. 48–49.

3. Asmeniniai ryšiai ypač padėjo kompromituojančios medžiagos klausimu. Lietuvos komunistai geriau suvokė padėtį ir kiekvieno partijos veikėjo, kurio šeimos narių biografijoje buvo „dėmių“, nelaikė priešų, čia veikė ir tautybės nulemtas kolektyvistinis požiūris. Kitokius nusizengimus, pavyzdžiui, finansinius, švelninti buvo sunkiau.

4. Visi baudmių išvengimo, jų švelninimo atvejai yra nulemti kolektyvizmo jausmo, savotiško vienas kito pridengimo (*cover up*), bet pati kolektyvizmo sąvoka yra gana abstrakti. Ne vienu atveju išvengiant baudmės ar ją sušvelninant atvirai veikė asmeniniai ryšiai ir simpatijos, t. y. būdavo teikiamos klientelinės paslaugos, į Maskvą siunčiami prasižengėlių pateisinantys dokumentai, rašyti net paties A. Sniečkaus. Tad klientelizmas kaip asmeninių ryšių nulemtas tarpusavio pagalbos elementas siekiant išvengti partinių baudmių ar jas sušvelninti yra pats svarbiausias. Baudmės panaikinimą kaip partinio drausminimo mechanizmo dalį galima išvelgti tik jei nesa- ma jokių pateisinamųjų raštų, pakartotinių tikrinimų ar kitų partinių struktūrų ir jų vadovų dėmesį rodančių veiksmų.

⁷ T. H. Rigby, *Political Elites in the USSR. Central Leaders and Local Cadres from Lenin to Gorbachev*, Edward Elgar, 1990, p. 201.

⁸ A. V. Ledeneva, *How Russia Really Works? The Informal Practices That Shaped Post-Soviet Politics and Business*, Cornell University Press, 2006, p. 91.

⁹ О. В. Хлевнюк, „Региональная власть в СССР в переходный период. Устойчивость и конфликты. 1953–конец 1950-х гг.“, *Отечественная история*, 2007, № 3, с. 31–49.

¹⁰ A. V. Ledeneva, op. cit., p. 91.

¹¹ *Ibid.*, p. 94.

¹² *Ibid.*, p. 100.

¹³ C. A. Schwarz, „Corruption and Political Development in the U.S.S.R.“, *Comparative Politics*, Vol. 11, No. 4, July 1979, p. 430.

¹⁴ Plačiau žr. W. A. Clark, op. cit., p. 102–104.

¹⁵ Dėl LSSR vidaus reikalų ministro Josifo Bartašiuo ir buvusio vidaus reikalų ministro pavaduotojo

Aleksandro Čečiovo neteisėtų veiksmų, 1949 m. gruodžio 30 d., LYA, f. 1771, ap. 92, b. 1, l. 166.

¹⁶ Apie finansinės drausmės pažeidimus LKP(b) Šakių apskrities komitete. CK biuro narių pastebėjimai ir pasiūlymai, *ibid.*, ap. 51, b. 351, l. 15–16.

¹⁷ *Ibid.*, l. 16.

¹⁸ *Ibid.*, l. 17.

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ 1950 m. balandžio 28 d. pažyma apie anonimių laiškų, siųstų iš Kauno į VKP(b) CK, patikrinimo rezultatus, *ibid.*, ap. 227, b. 2439, l. 21–22.

²¹ V. Kozlov, „Denunciations and its Functions in Soviet Governance: from the Archive of the Soviet Ministry of Internal Affairs, 1944–53“, *Stalinism: New Directions*, Routledge, 2000, p. 134.

²² Žr. J. Zubkova, *Pabaltijys ir Kremlius 1940–1953*, Vilnius, 2010.

²³ LKP(b) CK nomenklatūroje esančių partinių darbuotojų, priklausiusių Šaulių sąjungos organizacijai, sąrašas, 1952 m. birželis, LYA, f. 1771, ap. 133, b. 29, l. 151.

²⁴ *Ibid.*, ap. 227, b. 4101, l. 65–66, 70.

²⁵ Atsiliepimai apie Stasį Filipavičių, *ibid.*, l. 71, 80–81, 94–97.

²⁶ LKP(b) CK nomenklatūroje esančių partinių darbuotojų, priklausiusių Šaulių sąjungos organizacijai, sąrašas, 1952 m. birželis, *ibid.*, ap. 133, b. 29, l. 146.

²⁷ A. Sniečkaus 1953 m. rugsėjo 7 d. raštas SSKP CK sekretoriui N. Šatalinui, *ibid.*, ap. 131, b. 29, l. 159.

²⁸ A. Samajauskas, *Ažuolai nebijo vėtrų*, Vilnius, 2005, p. 220–221.

²⁹ Ataskaita apie LKP(b) Kauno aps. komiteto pirmojo sekretoriaus E. Čipkaus nacionalizmo pasireiškimo faktus (be datos), LYA, f. 1771, ap. 258, b. 394, l. 12–13.

³⁰ 1946 m. rugpjūčio 4 d. E. Ozarskio rašyta Edvardo Čipkaus charakteristika, *ibid.*, l. 11.

³¹ Ataskaita apie LKP(b) Kauno aps. komiteto pirmojo sekretoriaus E. Čipkaus nacionalizmo pasireiškimo faktus (be datos), *ibid.*, l. 12–14.

³² 1946 m. spalio 11 d. LKP(b) CK biuro posėdžio protokolas, *ibid.*, ap. 9, b. 166, l. 2.

³³ 1946 m. spalio 11 d. LKP(b) CK biuro nutarimas, *ibid.*, l. 9.

³⁴ Žr. S. Grybkas, *Sovietinė nomenklatūra ir pramonė Lietuvoje 1965–1985*, Vilnius, 2011, p. 110.

³⁵ Apie E. Čipką, 1950 m. kovo 30 d., LYA, f. 1771, ap. 9, b. 166, l. 18.

³⁶ E. Čipkaus asmens byla, *ibid.*, l. 37.

³⁷ LKP(b) CK nomenklatūroje esančių partinių darbuotojų, priklausiusių Šaulių sąjungos organizacijai, sąrašas, 1952 m. birželis, *ibid.*, ap. 133, b. 29, l. 151.

³⁸ 1952 m. gegužės 26 d. ataskaita LKP(b) CK sekretoriui A. Sniečkui, *ibid.*, ap. 258, b. 394, l. 25.

³⁹ LKP CK sekretoriaus A. Sniečkaus 1952 m. gruodžio 24 d. raštas SSKP CK Partinių, profsąjungų ir komjaunimo organų skyriui, drg. J. Andropovui, *ibid.*, l. 35–37.

⁴⁰ LKP(b) CK biuro 1949 m. gegužės 27 d. nutarimas dėl finansinės drausmės pažeidimų LKP(b) Šakių apskrities komitete, *ibid.*, ap. 51, b. 349, l. 52–53.

⁴¹ Apie finansinės drausmės pažeidimus LKP(b) Šakių apskrities komitete. CK biuro narių pastebėjimai ir pasiūlymai, *ibid.*, b. 351, l. 15–16.

⁴² LKP(b) CK Finansų ir ūkio sektoriaus vedėjo G. Kozlovskio 1950 m. kovo 22 d. raštas LKP(b) CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui, *ibid.*, ap. 227, b. 4809, l. 39.

⁴³ *Ibid.*

⁴⁴ LKP(b) CK biuro 1952 m. balandžio 30 d. nutarimas dėl partinio papeikimo panaikinimo VKP(b) narei T. Jančaitytei, *ibid.*, l. 46.

⁴⁵ LKP(b) CK biuro 1952 m. birželio 24 d. nutarimas dėl T. Jančaitytės, *ibid.*, l. 49.

⁴⁶ LKP(b) sekretoriaus A. Sniečkaus 1952 m. gegužės 20 d. raštas VKP(b) CK Partinių, profsąjungų, komjaunimo organų skyriaus vedėjui N. Pegovui, *ibid.*, l. 47.

⁴⁷ LSSR prokuroro 1946 m. birželio 17 d. raštas V. Ščerbakovui, Rusijos valstybinis socialinės politinės istorijos archyvas, f. 597, ap. 1, b. 29, l. 20.

⁴⁸ Dėl Lietuvos SSR vidaus reikalų ministro Josifo Bartašiūno ir buvusio vidaus reikalų ministro pavaduotojo Aleksandro Čečiovo neteisėtų veiksmų, 1949 m. gruodžio 30 d., LYA, f. 1771, ap. 92, b. 1, l. 166.

⁴⁹ Josifo Marijanovičiaus Bartašiūno 1950 m. kovo 20 d. pareiškimas, *ibid.*, ap. 252, b. 2, l. 2.

⁵⁰ „Murauskas Petras“, *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, t. 2, Vilnius, 1968, p. 644.

⁵¹ 1946 m. rugsėjo 10 d. anoniminis pareiškimas, LYA, f. 1771, ap. 264, b. 193, l. 15–15 a. p.

⁵² Agento Mai 1946 m. rugpjūčio 5 d. pranešimas, *ibid.*, f. K-1, ap. 10, b. 43, l. 155.

⁵³ P. Murausko 1953 m. balandžio 29 d. pareiškimas A. Sniečkui, *ibid.*, f. 1771, ap. 264, b. 193, l. 23–24.

⁵⁴ LSSR MT nutarimas dėl finansinės drausmės pažeidimų Šiaulių srities vykdomajame komitete, *ibid.*, l. 40–41.

⁵⁵ Pažyma į bylą apie Murausko seserį, *ibid.*, l. 44.

⁵⁶ MGB Tauragės aps. skyriaus viršininko Lapi-
no 1947 m. sausio 8 d. pranešimas MGB ministro
pavduotojui Leonovui, *ibid.*, f. K-1, ap. 10, b. 43,
l. 151–153.

⁵⁷ MGB ministro Jefimovo 1947 m. vasario 14 d.
spec. pranešimas V. Ščerbakovui ir A. Sniečkui,
ibid., l. 148–149.

⁵⁸ Apie finansinės drausmės pažeidimus LKP(b)
Šakių apskrities komitete, CK biuro narių paste-
bėjimai ir pasiūlymai, *ibid.*, f. 1771, ap. 51, b. 351,
l. 15–16.

⁵⁹ A. Sniečkaus 1960 m. balandžio 7 d. raštas
SSKP CK, *ibid.*, ap. 205, b. 27, l. 130.

⁶⁰ LKP(b) CK nomenklatūroje esančių partinių
darbuotojų, priklausiusių Šiaulių sąjungos orga-
nizacijai, sąrašas, 1952 m. birželis, *ibid.*, ap. 133,
b. 29, l. 146.

⁶¹ Dėl Vytauto Martinovičiaus Vazalinsko par-
tinės priklausomybės, *ibid.*, ap. 224, b. 3.

⁶² Ataskaita SSKP CK dėl 1959 m. gegužės 28 d.
SSKP CK nutarimo vykdymo, *ibid.*, ap. 205, b. 26,
l. 6–7.

Gauta 2015 10 07
Lietuvos gyventojų genocido ir
rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17, Vilnius

Marius Ėmužis

COMMUNIST PARTY PENALTIES IN THE SOVIET LITHUANIA (1940S–1960S): BETWEEN CLIENTELISM AND COLLECTIVISM

Summary

One of the disciplinary sanctions of the Communist Party in the Soviet Union was party penalties. They were relatively effective and members of the Communist Party were afraid of them. However, many facts show that with the help of “carers” and “patrons” penalties could have been avoided or their effects could have been mitigated. If a penalty could not be avoided (as was often the case in the Stalinist period), with the support and mediation of the party leadership, it was possible relatively quickly to annul the penalty. A number of cases in the period after WWII attest to this.

These cases could be treated as a balance between cli-
entelism and the collectivism of Lithuanian representatives
of the *nomenklatura* (administrative personnel), with cli-
entelism dominating the equation. We cannot speak about
mutual cover up determined by collectivism due to the
lack of any system: after all totally different penalties were
applied for similar or even the same “sins”. For example,
Vytautas Vazalinskas, a specialist in agriculture, was never
punished for being a member of the Riflemen’s Union in the
interwar period, while Alfonsas Dirsė, Minister of Health

of the Lithuanian SSR, was for this reason removed from
office. In many cases penalties could be avoided or mitigated
with the help of personal connections and sympathies, i.e.
clientelistic services were provided. For example, even the
first secretary of the Lithuanian Communist Party Antanas
Sniečkus wrote letters to Moscow defending the wrongdo-
ers. Thus clientelism as an element of mutual assistance
determined by personal relations in order to avoid or
mitigate a party penalty was the most important. A simple
withdrawal of a penalty as a disciplinary element of the
Communist Party can be identified provided there are no
justifying letters, repeat inspections or other actions that
show interest of party structures and their leaders.

Personal relations helped solve issues considered as
discrediting material. Lithuanian Communists understood
the situation and did not treat each party member as an
enemy if biographies of the family members of that person
were “smeared”; this was collectivism determined by the
nationality. To mitigate penalties for other types of mis-
demeanour, e.g. financial misconduct, was more difficult.